

Η απελευθέρωση του βλέμματος

Θόδωρος Αγγελόπουλος, *Το βλέμμα του Οδυσσέα*, 1995

*Και ψυχή
εἰ μέλλει γνώσεσθαι αὐτήν
εἰς ψυχὴν
αὐτῆ βλεπετέον*

Πλάτων, *Ἀλκιβιάδης*, 133β

Το *Βλέμμα του Οδυσσέα*, η τελευταία βραβευμένη στις Κάννες ταινία του Θόδωρου Αγγελόπουλου, αποτελεί σ' ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης ένα μακρύ οδοιπορικό στα ταραγμένα Βαλκάνια του τέλους του αιώνα.

Το ταξίδι ξεκινάει από τη Φλώρινα και καταλήγει στο μαρτυρικό Σεράγεβο. Ενδιάμεσοι σταθμοί, πραγματικοί ή φανταστικοί, η Κορυτσά, το Μοναστήρι, τα Σκόπια, η Φιλιπούπολη, το Βουκουρέστι, η Κωσταντζα, το Βελιγράδι.

Ο Οδυσσέας του Αγγελόπουλου έχει αναλάβει για λογαριασμό της Ταινιοθήκης της Αθήνας να γυρίσει ένα ντοκιμαντέρ για τους αδελφούς Μανάκη, τους πρώτους Έλληνες κινηματογραφιστές των αρχών του αιώνα. Ο λόγος του ταξιδιού είναι η ανακάλυψη κάποιων *ανεμφάνιστων* φιλμς των Μανάκη, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν στο ντοκιμαντέρ που ετοιμάζεται γι' αυτούς.

Ο λόγος αυτός όμως δεν είναι παρά ένα πρόσχημα. Ο πραγματικός λόγος είναι το ίδιο το ταξίδι, το μακρινό ταξίδι, το πρώτο πράγμα που έκανε ο θεός, για να θυμηθούμε τον Σεφέρη. Ένα ταξίδι προσωπικό. Ένα ταξίδι επιστροφής στο βαθύτερο είναι μας, στη γένεση της δημιουργίας, στον πρώτο έρωτα. Ένα ταξίδι ανατομία του αιώνα. Ένα οδοιπορικό προς την αλήθεια μέσω της τέχνης.

Ο Αγγελόπουλος φτιάχνει μια ταινία που, για πρώτη φορά στο έργο του, ξεπερνάει τα σύνορα της Ελλάδας. Πρόκειται για μια ταινία βαλκανική, μια ταινία-βλέμμα στην ιστορία των Βαλκανίων, πάντα όμως αναζητώντας τον ελληνοισμό και μέσω της ματιάς του ελληνοισμού. Ο σκηνοθέτης βλέπει τα Βαλκάνια σαν μια μικρή διεθνιστική κοινότητα. Στο μυαλό μας έρχεται η Παμβαλκανική Ομοσπονδία, το όραμα του Ρήγα, μια ένωση των βαλκανικών κρατών με προεξάρχον, *primum inter pares*, το ελληνικό στοιχείο. Το *βλέμμα* άλλωστε αγνοεί τα σύνορα.

Το *Βλέμμα του Οδυσσέα* είναι μια αφήγηση της Μνήμης, μια αφήγηση της ίδιας της ιστορίας. Μέσα απ' το οδοιπορικό αποκαλύπτεται η σκληρή πραγματικότητα των Βαλκανίων και του ελληνοισμού. Ενός ελληνοισμού που, κάτω απ'

την κρούστα των Μ.Μ.Ε. και του αμερικανισμού που τον καλύπτει, ανασαίνει βαθιά, με ρόγχους πολλές φορές, πνιγμένος από όλα εκείνα που δεν τον εκφράζουν. Ενός ελληνισμού ανάμεσα σε σπασμένες πέτρες και αγάλματα, που κρατάει κάτι από την παράδοσή του στη συμπεριφορά και στα λόγια του λαϊκού ταξιτζή: «Θέλω να γίνουμε φίλοι. Στο χωριό μου, για να γίνουμε φίλοι, πρέπει να πιούμε απ' το ίδιο ποτήρι και ν' ακούσουμε το ίδιο τραγούδι.»

Ο Αγγελόπουλος, μέσω του Οδυσσέα του, ψάχνει να βρει κάτι που μπορεί και να μην υπάρχει. Ορμώμενος από πολλή πίστη ή πολλή απελπισία. Ψάχνει το πρώτο βλέμμα, ένα χαμένο βλέμμα, μια χαμένη αθωότητα. Πιστεύει ότι κανείς δεν έχει το δικαίωμα να κρατάει φυλακισμένο ένα βλέμμα, το βλέμμα πρέπει να βγει απ' το σκοτάδι, κάτι σαν γέννηση. Ο Αγγελόπουλος δεν είναι παρά ένας συλλέκτης βλεμμάτων.

Το *Βλέμμα του Οδυσσέα* αποτελεί το ρέκβιεμ ενός αιώνα που τελειώνει, κουβαλώντας στις πλάτες του, και ίσως στο φέρετρό του, τα θραύσματα της ιστορίας του. Πρόκειται για μια ταινία αντιπολεμική. Η ορχήστρα των νέων Σέρβων, Κροατών και Μουσουλμάνων, που παίζει Vivaldi στη συμβολή των λεωφόρων Απελπισίας και Ζωντανών Νεκρών στο Σεράγεβο, δίνει μια αισιόδοξη προοπτική.

Η ποιητική του Αγγελόπουλου είναι γνωστή και αμετακίνητη, αμετάκλητη θα λέγαμε. Τα μεγάλα και αργά πλάνα σε καλούν να μπεις, να μείνεις μέσα, να επιμείνεις στις λεπτομέρειες. Οι εικόνες, καθώς βυθίζεσαι μέσα τους, σε κατακλύζουν από παντού. Ολόκληρη η ταινία είναι φτιαγμένη μ' ένα ιδιότυπο κράμα λογικής και ποίησης, διαπνέεται από έναν λανθάνοντα λυρισμό, μια κρυφή νοσταλγία. Είναι ένα ύμνος για τα διαψευσμένα όνειρα, τις ανεκπλήρωτες επιθυμίες, αυτούς που διάλεξαν να φύγουν νωρίς.

Τα μουντά χρώματα υποδηλώνουν φθορά, οι ομιχλώδεις εικόνες την αβεβαιότητα και το τρέμισμα ενός κόσμου που δεν πατάει γερά στα πόδια του. Οι ασύνδετες πολλές φορές εικόνες απηχούν τις άναρχες καταστάσεις της μνήμης και της πραγματικότητας. Κυρίαρχο στοιχείο της ταινίας είναι η σιωπή. Η σιωπή των αγαλμάτων, η σιωπή της ιστορίας, η σιωπή της κηδείας του αιώνα που φεύγει ανεπιστρεπτί. Ο εύγλωττος λόγος της σιωπής.

Ο σκηνοθέτης κινείται ανάμεσα στην πραγματικότητα, το όνειρο και τις φαντασιώσεις του, που τον μεταφέρουν στην Κωσταντζα το 1945, που τον ταυτίζουν με τους αδελφούς Μανάκη, που τον βυθίζουν στην αρχή του αιώνα. Τα μάτια του Οδυσσέα του Αγγελόπουλου πάνω στα μάτια του Οδυσσέα των αδελφών Μανάκη. Τα μάτια του Αγγελόπουλου πάνω στα μάτια των αδελφών Μανάκη. Τα βλέμματά τους, δύο βλέμματα, αρχή και τέλος του αιώνα, αφηγούνται μια περιπέτεια δίχως τελειωμό.

Το φιλμ τελειώνει. Ο σκηνοθέτης βρίσκει τα ανεμφάνιστα των αδελφών Μαννάκη, δικαιώνεται. Το βλέμμα απελευθερώνεται. Ο αιώνας πλησιάζει στο τέλος του. Αλλά, *in my end is my beginning*, για να θυμηθούμε τον Eliot. Το τέλος δεν είναι παρά η αρχή.

[Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Δελτίο, τεύχ. 15, Ιανουάριος 1996]